

symboler – aktuella komponenter i kulturlandskapet

tommy book

Symboler är en viktig del av kulturlandskapet, inte minst i städer. Jag vill här ge ett antal exempel av symbolandskapet från det internationella planet, med storpolitik i bakgrunden, till det lokala planet. Exempelen är från olika delar av världen, bland annat Sverige, men med tyngdpunkt på Ryssland och östra Europa. I samband med järnridåns upplösning och murens fall i slutet av 1980-talet inleddes där en förändringsprocess av symbolerna i stadslandskapet som 2008 har tonat av men inte helt upphört. Artikeln bygger på notiser i svensk och utländsk dagspress, egna iakttagelser samt mina tidigare skrifter i ämnet.

Kontroversiella minnesmärken

Uppsättandet av stora och kontroversiella monument leder ofta till starka reaktioner. Holocaustmonumentet i Berlin kunde efter långa diskussioner och mycket ifrågasättande invigas 2005. Frågan var hur stora arealer (i detta fall 19 000 m²) i stadens absoluta centrum som skulle offras i det tyska samvetets namn?

Demontering och omflyttning av ett monument kan leda till ännu starkare reaktioner och få, åtminstone på kort sikt, allvarliga politiska följder. Den i svensk och internationell press under sen tid mest om-

skrivna monumentflyttningen gäller den skulptur i Tallinn som 2007 omplacerades till en krigskyrkogård. Monumentet, som var relativt diskret placerat utanför stadskärnan, utgjordes av en sovjetisk bronssoldat i ungefär naturlig storlek och stod som en symbol för »befrielsen» (om detta råder olika uppfattning inom den estniska och ryska befolkningsgruppen) från Nazityskland och var tillika »den okände soldatens grav». Flyttningen, som ägde rum den 27 april, föregicks av upplopp och svåra sammanstötningar mellan ester och ryssar. Situationen förbättrades inte av att man nattetid grävde upp soldaternas kvarlevor och överförde dem till krigskyrkogården. Monumentet återinvigdes den 8 maj och följande dag, segerdagen, var strömmen av ryssar dit strid.

Som jämförelse kan nämnas att en fortsatt dekanonisering av den spanske diktatorn Franco har genomförts under den här aktuella perioden. Vissa grupper menar dock att dessa minnesmärken är viktiga historiska avtryck och bör finnas kvar. Motsvarande åsikter framfördes, av framförallt östtyska historiker, i samband med avsocialiseringen av DDR.

I tidningsreportage från Azerbadjan och Turkmenistan ser man överdimensionerade statyer av diktatorerna Heydar Alijev (död 1996) i Baku och Saparmurat Nijazov (död

2006) i Ashgabad. I båda fallen handlar de om härskarens och partiets storhet gentemot den enskilda människans litenhet. I Baku bygger sonen och efterträdaren upp en omfattande personkult av fadern. Den politiska oppositionen i Azerbadjan jämför detta med den dyrkan av den förre nordkoreanske ledaren Kim Il Sung, som hans son och efterträdare skapat.

Statyn av den ryska/sovjetiska säkerhetstjänstens, Tjekan och sedermera KGB, fruktade grundare Feliks Dzerzjinskij störtades natten till den 22 augusti 1991 från sin sockel på Lubjankatorget i Moskva och flyttades till en »statykyrkogård» intill Gorkijparken. Stadens mäktige borgmästare Luzjkov ville i början av 2000-talet flytta tillbaka »Järn-Feliks» till sin centrala plats, men demokratiska krafter samlade in 100 000 namnunderskrifter och detta ledde till att projektet övergavs. Men... Dzerzjinskij har trots detta i sen tid, i form av en byst på en två meter hög sockel, återvänt till Moskvans centrum utanför ryska polisens huvudkontor.

Under många år var den 17 meter höga Stalinstatyn i hans födelsestad Gori i Georgien den enda kvarvarande Stalinstatyn i fd Sovjetunionen. Nu sveper en Stalinvåg över Ryssland (en färsk opinionsundersökning visar att 53 procent av befolkningen anser att Stalin »spelade en positiv roll i Rysslands historia»). Under de senaste åren har också ett antal Stalinstatyer rests i ryska byar och städer. Bland annat kan nämnas ett 400 m² stort Stalinmonument som 2006 invigdes i Kuretjka sydost om Norilsk. Denna nostalgivåg har lett till starka reaktioner från grupper som ser Stalin som 1900-talets värste massmördare.

Medan man under de första postkom-

munistiska åren i östra Europa under spektakulära former avlägsnade Lenin ur stadsbilden, står han nästan orubbad kvar i hela Ryssland (figur 1), så även i Vitryssland liksom i ryssvänliga/ryskdominerade delar av grannrepublikerna.

Okontroversiella minnesmärken

Föga ifrågasatta monument/statyer har under senare tid tillkommit i London över Nelson Mandela (2007) och slaveriets offer (2008), i Washington över Martin Luther King (2007) och i Stockholm i Hammarbyhöjden över Willy Brandt (2007).

Det finns idag 31 offentliga minnesmärken över Raoul Wallenberg i alla fem världsdelar, varav ett antal skulpturer i Ungern. Det första svenska monumentet tillkom i Stockholm på den del av Nybroplan som döpts till Raoul Wallenbergs torg. Monumentpersonen är inte på något sätt kontroversiell, men väl monumentets utformning (som oavsett dess konstnärliga värde sågs av en stor del av allmänheten som ett antal »hundlortar»). Utanför hans födelsehem i Lidingö placerades (som motvikt?) ungefär samtidigt en skulptur i form av Wallenbergs diplomatväska och Göteborg har förärats ett värdigt minnesmärke, som invigdes av Kofi Annan den 25 maj 2007.

Man planerar vidare inför 300-årsjubileet 2009 i Poltava att sätta upp ett minnesmärke över Karl XII och hans ukrainske bundsförvant Mazepa. Segerherren Peter den store finns redan på plats som staty.

Som mer bisarra bidrag på monumentfronten kan nämnas en staty av filmhjälten Rocky i Zitiste i Serbien, filmstjärnan Bruce Lee i Mostar i Bosnien-Hercegovina

Figur 1. Ett överdimensionerat Leninhuvud på Pl. Sovjetov i Ulan-Ude, nära Bajkalsjön i Ryssland. Foto: Tommy Book, 25 april 2003.

och man planerar vidare att resa en staty av Johnny Weissmüller (Tarzan) i serbiska Medja, hans födelseort.

Ytterligare absurda, och inte helt okontroversiellt, exempel finner vi i monumentparken i den litauiska byn Grūtas, nära gränsen mot Polen och Vitryssland. Här har sovjetiska monument från Litauens städer samlats i en temapark (typ Disneyland) och här finns likaså boskapsvagnar som använts för deportationer.

Genom minnesmärken av det mer oskyldiga slaget har, för Sveriges del, bland annat Astrid Lindgren (Vimmerby 2007) och Cornelis Vreeswijk (Södermalm i Stockholm 2007) hedrats.

Heraldik

Även symboler som relaterar till heraldik kan vara kontroversiella. En av oppositionsledarna i Venezuela har protesterat

mot att president Hugo Chavez har lagt till en stjärna på flaggan och att riksvapnets vita häst, som tidigare blickat mot höger, nu (självlklart) är på väg mot vänster. Heraldisk expertis meddelar dock att vapenhästen redan springer mot vänster.

Organisationskommittén för fotbolls-VM 2006 publicerade i en broschyr Kroatiens gamla kommunistflagga – en känslig sak när det gäller Balkan. Inom samma område kan nämnas fotbollsklubben Beitar i Jerusalem, vars namn (på klubbmärke och flagga) innefattar en påtaglig högeridentitet och en udd riktad mot araberna. Som ett unikum kan också nämnas att Serbien i sin nuvarande flagga försett dubbelörnen i riksvapnet med en kungakrona.

Mindre dramatiskt är utvecklandet av de svenska kommunvapnen. Fram till nyligen hade 289 av Sveriges 290 kommuner ett eget vapen. Nu är samlingen komplett genom att Härryda, utanför Göteborg, fått sitt vapen som, enligt den omständliga (= obegripliga) beskrivningen, är en »medelst en stråle av silver styckad sköld, i blått och grönt, vari en av vågskuror bildad, sänkt, smal bjälke av silver». Det för Sveriges del kanske mest dramatiska inom detta område har varit de flaggbränningar (eller i varje fall något som påminde om vår flagga) som ägt rum i Pakistan.

Namn

Efter murens fall har namnfloran i Tyskland till mycket stor del avsocialiserats (jämför monumenten ovan) och denna process kan väl idag i stort sett betraktas som avslutad. Namn som Ernst Thälmann (tidigare tyska kommunistpartiets ordförande) och Wilhelm Pieck (DDR:s förste

president) har till mycket stor del försvunnit från gatuskyltarna. Det är därför ytterst förvånande att den lilla tyska orten Zechin, i Oderbruch nära den polska gränsen, har döpt om Hauptstraße till Wilhelm-Pieck-Straße. Det rör sig, menar man, inte om en glorifiering utan redovisande av det faktum att Wilhelm Pieck arbetat där. Namnbytet föranledde självlklart protester.

På den ryska namnfronten finns dock alltid något att rapportera. Sålunda har den breda huvudgatan i den tjetjenska huvudstaden Groznyj bytt namn från Prospekt Pobeda (Segeravenyn) till Prospekt Putina (Putinavenyn). I vissa gatuhörn i Moskva finns skyltar uppsatta i gathörnen som talar om det tidigare (i vissa fall de tidigare) namnen. Samma företeelse kan man finna i Jaroslavl. Bland de mest uppmärksammade namnbytena i sen tid i Moskva kan nämnas att Stora Kommunistgatan fått göra sig för Solsjenitsyngatan.

Ett problem som ständigt återkommer är orter med namn på två (eller flera) språk. För Finlands del är det emellertid oproblemiskt eftersom vissa orter officiellt har både ett finskt och svenskt namn. Talar man svenska använder man sålunda det svenska namnet. Skillnaderna kan i vissa fall vara ganska små, till exempel Lahti på finska och Lahtis på svenska. Det kan därför vara något förvånande för svenskar att danskar och norrmän talar och skriver »Helsinki» och »Turku» osv.

Att man som sportreporter har svårigheter att välja namn (man vill ju vara korrekt) ser vi exempelvis i skidskyttemetropolen Antholz/Anterselva. I det en gång elffångda Sydtyrolen är det idag lugnt och val av namn är ingen större fråga.

Mycket dramatik på den geografiska

namnsidan finner man däremot i Sydafrika, där engelska namn och namn på afrikaans fått ge vika för »inhemska» namn. Flera städer har valt att byta namn på kommunen medan stadskärnan bibehållit det gamla namnet. Huvudstaden heter idag både Pretoria och Tshwane. Känslorna svallar kanske hetast i Potchefstroom, där grupper önskar byta namnet till BaTlokwe efter en folkgrupp som bodde där innan de vita kom. Gatuskyltarna på afrikaans har här målats över och i vissa fall kastats i floden.

Litteratur i urval

- Book, Tommy (2000) *Symbolskiften i det politiska landskapet*, Acta Wexionensia nr 3, Växjö University Press, Växjö.
- Book, Tommy (2003): Symbolers aktualitet, *Geografiska Notiser* 2003(2): 98–105.

Avslutningsvis kan nämnas att Stockholm fått en Astrid Lindgrens terrass (2006), Monica Zetterlunds park (2006), Birgit Nilssons allé (2007), Ingmar Bergmans plats (2008) och Anna Lindhs plats (2008). Ingvar Kamprad har föreslagits som gatunamn i Kalmar, men avböjt för Älmhults del. Det finska hårdrocksbandet Lordis har förärats ett torgnamn i Rovaniemi och slutligen kan nämnas ett högst osannolikt namnbyte i Göteborg, där den nya fotbollsarenan på platsen för »Gamla Ullevi» döpts till »Gamla Ullevi».

- Book, Tommy (2005) Ajourförd symbolik, *Geografiska Notiser* 2005(4): 214–217.
- Book, Tommy (2007) Monumentens roll i det politiska landskapet, *FLS-aktuellt* 2007(3): 12–17.

*Tommy Book är professor emeritus i kulturgeografi vid Växjö universitet.
E-post: tommy.book@vxu.se*

recensioner

Stockholm – Mälardregionen, Sveriges Nationalatlas (SNA), Bromma. ISBN 978-91-87760-54-9. 224 sid. Inbunden.

Sveriges Nationalatlas (SNA) är välbekant för Geografiska Notisers läsare. Den har sedan mitten av 90-talet försett oss med en mycket omfattande kunskap om vårt land, publicerad i 18 tematiska band och två regionala (Skåne och Västra Götaland). Nu har ett efterlängtat tredje regionalt band kommit; *Stockholm – Mälardregionen*.

Anslaget till bandets och regionens betydelse ges i ingressen: »Som läsare av denna bok får du nu chansen att fördjupa dina kunskaper om Stockholm – Mälardregionen. Det är Sveriges hu-

vudstadsregion med cirka en tredjedel av landets befolkning och som producerar ungefär 40 % av landets BNP». Angelägenhetsgraden att ge sig i kast med innehållet måste kännas stark, oavsett var i landet vi bor.

På ett par hundra sidor bjuds läsaren på en läs- värd och välillustrerad presentation och analys. Läsningen pekar framåt och det är med bibehållet intresse man läser de 14 kapitlens text om regionens mångfacetterade verklighet. Såväl tidsdjupet som den rumsliga variationen förmedlas med en god balans mellan text och kartor respektive foton. Även specialintressen och käpphåstar får sitt.

Den regionala skalans och analysens betydelse har stort intresse – inte bara för geografer.

Den teoretiska utgångspunkten ligger i identifikation, avgränsning och analys av regionala förhållanden. I detta ligger såväl ett kunskapsintresse, som ofta också ett mer pragmatiskt förhållnings-sätt till verkligheten i form av underlag för regionalt samarbete, planering med mera. Båda dessa aspekter blir rikligt belysta i bandet.

Såväl homogena som funktionella förhållanden bjuder många gånger på en svårhanterbar verklighet där avgränsningen sällan är skarp eller självklar. Identifikationen av regionala förhållanden, och därmed avgränsningen ger med olika utgångspunkter olika resultat. Att identifiera, avgränsa och analysera Mälarenregionen är därför en betydande geografisk utmaning som kan lösas på olika sätt.

I föreliggande band har lösningen i huvudsak styrts av finansiella och praktiska skäl. Temavärd är Mälardalsrådet – ett regionalt samarbetsorgan mellan fem län: Örebro län, Västmanlands län, Uppsala län, Södermanlands län och Stockholms län. Många av regionens kommuner, länsstyrelser, landsting, företag och organisationer har bistått i finansieringen. Denna lösning har naturligtvis gett stora fördelar, inte bara finansiellt, utan också vad gäller åtkomsten av olika typer av källmaterial etc.

En intressant subregionalisering presenteras i form av regionens fem »facetter». Där får vi en presentation av regionens intraregionala variation i form av Mälardalen, Sörmländska sjöplattan, Bergslagen, Kustbygden och skärgården och Stockholm med omgivande tätortsbygd. I övrigt är självklara inslag i bandet förhållanden om natur-

miljö, naturresurser, befolkning, bebyggelse, kulturdrag, markanvändning, näringsliv, ekonomisk utveckling, samhällsplanering, miljöförhållanden, samverkan mellan regionen och andra regioner etc. Avslutningsvis ges under rubriken »En framtidsregion» några intressanta regionala aspekter av författaren Lars Gustavsson respektive landshövding Mats Svegfors. Därtill finns i slutet av bandet förtjänstfullt referenskartor i skala 1:250 000.

Men mycket vill ha mer, heter det ibland. För min del saknar jag ett avsnitt om hamnverksamhetens betydelse i Stockholm. Staden har en av landets största hamnar, såväl med avseende på gods- som persontrafik. Det senare bland annat manifesterat i den mycket omfattande trafiken på exempelvis Åland/Finland, Estland och Lettland. Därtill en under sommarhalvåret omfattande kryssningstrafik med närmare 300 utländska fartyg på besök. Det senare finns dock antytt i form av ett foto med kort text i avsnittet om turismnäringens betydelse. Såväl stadens hamn som de regionala hamnförhållandena är också under snabb förändring, vilket kommer att ha stor betydelse för stadens och regionens funktionella förhållanden.

Skaffa bandet, läs och bilda dig om huvudstaden och en viktig region. Det är användbart för såväl den egna kunskapen som för undervisningsändamål. Många har bidragit till det goda resultatet, men en särskild eloge till temaredaktör Ulf Sporrang som också har bidragit med ett stort antal texter.

Peter Östman

mottagna böcker

Darvishpour, Mehrdad & Charles Westin (red) (2008) *Migration och etnicitet. Perspektiv på ett mångkulturellt Sverige*, Studentlitteratur, Lund.

Frändberg, Lotta; Eva Thulin & Bertil Vilhelmsen (2005) *Rörlighetens omvandling. Om resor och virtuell kommunikation – mönster, drivkrafter, gränser*, Studentlitteratur, Lund.

Hammarén, Nils & Thomas Johansson (2007) *Identitet – vilka är du?* Natur & kultur, Stockholm.

Högselius, Per (2007) *Östersjövägar*, Atlantis, Stockholm.

Geografiska Notiser har mottagit ovanstående böcker. Hör av Dig till Karin Wakeham (e-post: karin.wakeham@isv.liu.se, telefon: 070-436 62 68) om du vill recensera någon av dem eller annan aktuell litteratur inom geografi- eller utbildningsområdet.